

УДК 94(477.83/.86)“194/196”:323.282:289.954

Я. В. Стоцький

РЕПРЕСИВНІ ЗАХОДИ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ПРОТИ ВІРУЮЧИХ ГРОМАД СВІДКІВ ЄГОВИ В ГАЛИЦЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ У 1940-1960-Х РОКАХ

У статті досліджується нагнітання партійно-радянськими органами, спецслужбами та уповноваженими Ради у справах релігійних культів в західних областях України системних репресій проти віруючих громад Свідків Єгови.

Ключові слова: віруючі, релігійні організації, МДБ, КДБ, репресії, антирадянська діяльність.

Дана стаття аналізує масштаби і наслідки трансформацій конфесійної мережі громад Свідків Єгови у західних областях України (Галицький регіон) у 1940-1960-х роках на основі архівних джерел архіву Президента Російської Федерації [1], Державного Архіву Російської Федерації [2], державних архівів Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей [3-5], а також опублікованих архівних даних дослідників С. Іваненка [6], І. Андрухів [7] та ін. У статті розкривається як державна репресивна політика в сталінський, а згодом і в хрущовський періоди завдала нищівного удару по віруючим цієї підпільної релігійної організації Галицького регіону, яка, все-таки, не зламалася, а вистояла і зуміла знайти сили для свого ренесансу. Бо, якщо у 1960 р. в даному регіоні органами влади було виявлено 225 релігійних громад Свідків Єгови із чисельністю 2468 віруючих, то наприкінці 1964 р. налічувалося 233 релігійні громади із чисельністю 2764 віруючих. З цього, як мінімум, випливає, що місійна нелегальна робота віруючих громад Свідків Єгови із залученням у своє віровчення нових adeptів була ефективнішою, ніж партійно-державна антиєговістська пропагандистська машина у синтезі із спецслужбами і місцевим російським православ'ям.

Неполяльність віруючих Свідків Єгови до радянської влади, відмова від служби в Червоній армії як під час війни, так і після, підпільне служіння, місіонерська робота, приналежність до Бруклінського центру та ін. – все це призвело до прагнення органів НКВС, НКДБ й місцевих партійно-радянських органів влади мати постійний контроль над громадами-кілками Свідків Єгови. І коли їм вдавалося виявити т. зв. антирадянські дії єговістів, наприклад, відмову від служби в армії чи розповсюдження конфесійної літератури (журналів “Пробудись”, “Вартова башта” тощо), таким віруючим Свідків Єгови загрожувало ув'язнення терміном від 10 до 25 років за статтями 54-10 і 54-11 КК УРСР, т. зв. “антирадянська пропаганда і агітація”. Тож, упродовж сорока наступних років віруючі релігійної організації Свідків Єгови постійно були під пресом реальних репресій проти них тоталітарної влади.

Тому, наприклад, Львівський обком КП(б)У спланував і здійснював репресивні заходи по ізоляції керівників цієї релігійної організації, щоб в такий спосіб якщо не паралізувати, то хоча б зменшити їхню антирадянську діяльність. Водночас, у районах, де активно діяли Свідки Єгови, обком партії посилював масово-пропагандистську роботу серед населення про шкідливість сектантства. Із звіту обласного уповноваженого за IV квартал 1946 р. випливає, що у Львівській області діяла – 71 група Свідків Єгови із чисельністю 3423 віруючих [8, арк.58]. За деякими даними (“Вартова башта” за 1 лютого 1946 р.), із Західної України вже у 1945 р. було депортовано до Сибіру понад тисячу Свідків Єгови [6, с.43]. Наступна чисельна депортація Свідків Єгови (понад 6 тис. осіб) відбулася у 1951 р.

З кінця 1930-х до 1947 р.р. Керівний комітет Свідків Єгови на території СРСР очолював Станіслав Бурлак, який був заарештований в 1947 р. і в тому ж році помер в лікарні Лук'янівської в'язниці в Києві. Його замінив Микола Цибя, який очолював Керівний комітет у 1947-1952 р.р. За релігійну діяльність він був ув'язненим два рази у 1946-1956 і 1960-1970 р.р. [6, с.43,78].

Свідки Єгови майже впродовж всього радянського періоду не могли погодитися на те, щоб їхня “віра у всемогутнього Бога Єгову та проповідь доброї новини про Христа” була призупиненою, а організація стала б об'єктом для маніпуляції з боку органів держбезпеки і уповноважених та використовувалася б із політичною метою. Відтак, Свідки Єгови були постійною проблемою для радянської влади, оскільки вони найбільш твердо і переконливо з-поміж усіх протестантських конфесій займали безкомпромісну позицію у відстоюванні своїх релігійних переконань, і це викликало особливо негативну реакцію до них з боку репресивних органів влади, які не зустрічали такого “антирадянського опору” з боку інших релігійних організацій.

У зв'язку з цим релігійна організація Свідків Єгови, була визнана нелегальною та жорстко переслідувалася тоталітарним сталінським режимом. Але жодні репресії та ув'язнення не зупиняли її життєдіяльності. Уповноважений Ради у справах релігійних культів Львівщини навіть намагався використовувати пресвітерів ЄХБ для індивідуальної роботи із віруючими Свідків Єгови, щоб долучили їх до баптистських громад, але тільки кілька осіб Свідків Єгови перейшли до громад ЄХБ. Відтак, задум уповноваженого виявився неефективним.

Незважаючи на різні прояви репресій з боку державної влади, у тому ж таки 1949 р., 9 червня, Свідки Єгови направили прохання до Міністерства внутрішніх справ СРСР, а 16 серпня – до Президії Верховної Ради СРСР визнати їхню організацію легальною [6, с.43]. Але влада на це відповіла новими пересліду-

ваннями. Так, 19 лютого 1951 р. міністр МДБ СРСР Віктор Абакумов направив Сталіну цілком таємну "Записку МДБ СРСР про необхідність виселення із західних областей України і Білорусії, Молдавської, Латвійської, Литовської і Естонської РСР учасників антирадянської секти єговістів і членів їх сімей". Міністр повідомляв Сталіна, що впродовж 1947-1950 р.р. було виявлено і ліквідовано декілька антирадянських організацій і груп нелегальної "секти" єговістів, котрі проводили активну ворожу роботу в західних областях України та у вищезгаданих республіках, а також, що за цей період було заарештовано 1048 осіб керівників і активістів "секти", вилучено 5 підпільних друкарень і понад 35000 примірників брошур, журналів та іншої єговістської антирадянської літератури. Також органами МДБ у цих республіках було виявлено понад 300 осіб керівного активу релігійної організації Свідків Єгови, у тому числі 13 керівників обласних єговістських організацій, 40 керівників районних організацій і 250 керівників "сектантських" осередків і активістів [9, арк.52].

Далі Абакумов пропонує Сталіну: "З метою недопущення подальшої антирадянської діяльності єговістського підпілля МДБ СРСР вважає необхідним поряд з арештом керівних учасників єговістської секти виселити за межі України, Білорусії, Молдавії, Латвії, Литви і Естонії виявлених єговістів із сім'ями в Іркутську і Томську області.

Всього виселенню підлягають 8576 осіб (3048 сімей), із них з Української РСР 6140 осіб (2020 сімей)..." [9, арк.52].

Це заплановане МДБ виселення було погоджене із секретарями ЦК КП(б) зазначених республік. В Україні – з першим секретарем ЦК КПУ Леонідом Мельниковим.

Ще того ж місяця, на основі згаданої записки В. Абакумова, Рада Міністрів СРСР підготувала "Проект Постанови Ради Міністрів СРСР про виселення активних учасників антирадянської нелегальної секти єговістів і членів їх сімей, які проживають в західних областях Української і Білоруської РСР, Молдавської, Латвійської, Литовської і Естонської РСР", котрий було затверджено 3 березня 1951 р. як Постанову Ради Міністрів СРСР за №1290-467 [9, арк.54-56].

У цьому проекті, а згодом уже в постанові, було зазначено: "Дозволити виселенцям взяти з собою їхні особисті цінності, домашні речі (одяг, посуд, дрібний сільськогосподарський і ремісничий інвентар) і запас продуктів на кожну сім'ю загальною вагою до 1500 кілограмів. Все решту майно конфіскувати і передати представникам місцевих органів влади." [9, арк.54-56]. Операцію з виселення віруючих Свідків Єгови було проведено в ніч з 27 на 28 березня 1951 р.

Існують певні розходження щодо реального числа виселених. Так, І. Андрухів у монографії "Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 роки. Історико-правовий аналіз" подає [7, с.298], що з України було виселено 2100 сімей. С. Іваненко у монографії "О людях, никогда не расстающихся с Библией" [6, с.43] пише, що "8 апреля 1951 г. более 5 тысяч семей Свидетелей Иеговы с Украины, Белоруссии, из Молдавии и Прибалтики ссылаются "на вечное поселение" в Сибирь, на Дальний Восток и в Казахстан". Але з архівного джерела під назвою "Справка МГБ СССР о контингентах, отправленных на спецпоселение в 1951 году" під грифом "совершенно секретно" за листопад 1951 р. [10, арк.152-154] випливає, що всього із згаданих республік було відправлено у Томську й Іркутську області та в Красноярський край 1-8 квітня 1951 р. 4441 сім'ю із чисельністю 15358 осіб. А із України – 2448 сімей, 8879 осіб, із них – 3419 чоловіків, 3632 жінок та 2550 дітей [10, арк.152-154]. Власне, це були виселенці із західних областей України, бо станціями їхнього відправлення 8 квітня 1951 р. були: Здолбунів, Львів, Тернопіль, Самбір, Ходорів. Незначна частина віруючих релігійної організації Свідки Єгови уникнули виселення, але не контролю обласних уповноважених та МДБ.

Про зменшення чисельності громад і віруючих Свідків Єгови свідчить інформаційний звіт за I квартал уповноваженого Ради у справах релігійних культів у Львівській області. Він подає, що станом на 1 квітня 1951 р. в області налічувалося тільки 9 громад релігійної організації Свідки Єгови із 30 у 1950 р. Тільки зі Львова в квітні 1951 р. було виселено 27 сімей, і громада ця тимчасово призупинила свої молитовні зібрання [11, арк.21,29].

Відповідно, у Тернопільській області із 16 нелегальних громад Свідків Єгови (8 – у Борщівському районі і по одній громаді у Вишнівецькому, Гусятинському, Підволочиському, Микулинецькому, Новосілівському, Струсівському, Копичинецькому і Скалатському районах) на кінець першого півріччя 1951 р. уповноважений Ради у справах релігійних культів в Тернопільській області фіксує тільки 6 громад Свідків Єгови. Безпосередньо з Тернопільської області було виселено в Іркутську область (станція Тулун) 287 сімей Свідків Єгови, в тому числі 317 чоловіків, 433 жінки, 237 дітей. Разом – 987 осіб [12, с.113].

У цей же період керівника громади Свідків Єгови с. Костянтинівка тієї ж області Володимира Турка органами МДБ було звинувачено в організації "антидержавної містичної секти" і засуджено на 25 років ув'язнення [13, арк.75]. Із зазначених причин залишки громад і віруючих Свідків Єгови перейшли в глибоке підпілля. Подібною була ситуація у Станіславській області, де в підпіллі діяли залишки громад Свідків Єгови у Полянах, Гриняві, Ясенові, Довгополі та Перехресному.

Акції виселення передували арешти Свідків Єгови у 1950 р. Арештовували і безпосередньо під час виселення. Були заарештовані органами МДБ члени нелегального центру "Крайового бюро", яке підпорядковувалося "Східно-європейському бюро" Свідків Єгови, котре знаходилося у м. Лодзі (Польща), міжобласні т. зв. слуги стреш, утримувачі явочних помешкань, зв'язківці та інші віруючі із грона керівного складу та активу підпілля Свідків Єгови.

Так, на Львівщині, за довідкою начальника відділення 4 відділу УМДБ при РМ УРСР у Львівській області майора Винниченка, впливає, що під час арешту керівників і активних віруючих релігійної організації Свідків Єгови було виявлено і конфісковано ротатори, друкарські машинки, друкарська фарба, папір, єговістська література, оригінали листів керівників "Східно-європейського бюро", направлені у "Крайове бюро" Свідків Єгови в СРСР, зашифрована звітність про діяльність "Крайового бюро" за 1948-1950 р.р., перелік дислокації громад Свідків Єгови на території СРСР за 1948-1950 р.р., фінансова звітність "Крайового бюро" за 1949-1950 р.р. А також було виявлено і конфісковано закордонну валюту в золоті (американські долари, франки, марки, австрійські крони), золоту валюту царського карбування та цінні вироби загальною вагою 1,5 кг [14, арк.128].

З цього випливає, що державна атеїстична політика в сталінський період завдала ледь не остаточного нищівного удару по віруючих релігійної організації Свідків Єгови. І тільки їхній перехід до глибокого підпілля зберіг цю інституцію від цілковитої ліквідації.

На початку 1960 року управління КДБ у Тернопільській області було занепокоєне активізацією незареєстрованих релігійних громад п'ятидесятників, баптистів, греко-католиків, єговістів та ін., котрі поширювали проповідницьку діяльність, збільшуючи чисельність віруючих у своїх громадах. Начальник управління КДБ у Тернопільській області В. Золотоверхий подав таємну інформацію секретареві Тернопільського обкому КПУ Г. Шевчуку "Про діяльність сектантів, участь інтелігенції і молоді у сектантських формуваннях" за №77 від 10 лютого 1960 р. Наводячи виявлені факти нелегальних богослужінь в приватних будинках багатьох сіл районів, В. Золотоверхий нагадав Г. Шевчуку, що ст. 359 Адміністративного Кодексу УРСР і Постанова РНК СРСР №1603 від 19 листопада 1944 року "Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культів" та "Інструкція для уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР", затверджена 17 січня 1945 року, чітко визначають порядок і умови діяльності релігійних культів, тобто жодна релігійна громада не має права проводити релігійні відправи, не будучи зареєстрованою, або здійснювати відправи поза молитовним будинком. Отож, начальник обласного КДБ наголошує на недопустимості таких протизаконних дій незареєстрованих релігійних громад і зазначає, що обласне управління КДБ застосовує заходи для посилення оперативної роботи проти незареєстрованих та нелегальних громад [15, арк.11-12,18,40,70,77,80].

У першому кварталі 1963 року у Львівській області нелегально діяли 453 віруючих Свідків Єгови, котрі організаційно були об'єднані в 11 громад [16, арк.60]. Тобто, у 1962 році відбулося укрупнення і організаційне структурування мережі Свідків Єгови, з одночасним кількісним збільшенням, незважаючи на те, що у тому році органи державної влади знову завдали організаційні мережі Свідків Єгови відчутного удару, провівши масові арешти керівників і активних "голосителів" – проповідників.

Так, 24 квітня 1962 року було засуджено до різних термінів ув'язнення за статтею 209 КК УРСР керівників громади м. Стрия Тараса Данилківа, Йосипа Семанича і Ганну Цар за проведення нелегальних молитовних зібрань та місіонерську роботу, водночас 12 членів цієї громади заявили органам міліції про вихід із релігійної організації [16, арк.61]. Але такі заяви часто були своєрідною мімікрією з метою конспірації.

Аналогічно, наприкінці серпня 1962 року в с. Ісаїв Турківського району були засуджені на відкритому судовому засіданні до різних термінів ув'язнення за тією ж 209 статтею КК УРСР керівники громади Іван Симович, Михайло Павлишин та Степан Голишин, а 15 її членів добровільно (чи під страхом) вийшли з цієї релігійної організації [16, арк.62-63]. Наприкінці 1964 року у Львівській області діяли 11 громад віруючих Свідків Єгови, котрі разом нараховували 430 осіб [17, арк.77], перебуваючи під прискіпливим контролем органів державної влади.

Отож, влада активно нагнітала єговістську фобію, оскільки після майже поголовного вивезення до Сибіру у квітні 1951 р. всіх Свідків Єгови, за кілька років знову відбулося масштабне відтворення їхньої організаційної структури в Галицькому регіоні. Влада на це реагувала новими репресіями: так, наприклад, у 1959 році відповідними органами було репресовано 15 осіб керівного складу [18, арк.51]. Репресії влади проти активних віруючих Свідків Єгови набули постійного і широкого характеру. Наприклад, у Станіславській області 1961 році за статтею 209 КК УРСР було засуджено Федора Чорного з Бурштинського району, Ганну Зваричук із Богородчанського району, Пилипа Юришина з Калуського району [18, арк.65,68,69]. Усі вони отримали покарання по три роки ув'язнення у виправно-трудових колоніях загального режиму. А на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1961 року "Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя" було засуджено на виселення терміном від 3 до 5 років віруючих релігійної організації Свідків Єгови: Калину Івасенко із с. Прутівка Снятинського району, Михайла Удуда із Лисецького району, Ганну Осічну та Палагею Соколенко із с. Ворохти Яремчанського району та ін. [18, арк.55,58,67]. Такі приклади репресій проти віруючих Свідків Єгови були і в інших районах області.

У Тернопільській області подібні репресії проти віруючих громад Свідків Єгови також стали систематичними. Так, у 1957 році за розповсюдження релігійної літератури (журналу "Вартова башта") і місіонерську діяльність були заарештовані органами КДБ і засуджені шість віруючих Свідків Єгови з Вишнівецького району, Микола Береза із с. Дзвиняча Заліщицького району, Григорій Бурлицький із Велико-Дедеркальського району, Омелян Шпак із с. Вербка Коропецького району. Із вступом у дію із 27 липня 1961 року статті 209 КК УРСР, арешти, засудження і ув'язнення (від 3 до 5 років) керівників організації Свідків Єгови не припинялися, наприклад, під цю статтю потрапили віруючі у Лановецькому, Почаївському, Шумському і Золотопотоцькому районах. Ці репресії влади у 1961-1962 роках вплинули на спад загальної

чисельності віруючих Свідків Єгови у Тернопільській області, яка на 1 січня 1963 року нараховувала 425 віруючих і 51 громаду або групу [19, арк.4]. Але чи незначний спад "антиєговістської пропаганди", чи вміле пристосування Свідків Єгови до таких умов посприяло цьому, але вже у 1964 році спостерігається збільшення чисельності і громад, і віруючих в них: 78 громад із кількістю 499 віруючих [20, арк.38].

Тож, у Тернопільській області спостерігалася тенденція, подібна до Івано-Франківської і Львівської областей: антиєговістська пропаганда і репресії влади проти віруючих Свідків Єгови не давали ефективного і бажаного результату, – сила релігійного віровчення Свідків Єгови виявилася міцнішою, як і їхня методика підпільної, конспіративної діяльності в умовах суворой і небезпечної радянсько-атеїстичної дійсності.

Джерела та література

1. Архив Президента Российской Федерации (АПРФ). – Ф. 3 – Оп. 58. – Д. 180.
2. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. Р-9479с/ч. – Оп. 1. – Д. 436.
3. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 6.
4. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 2127.
5. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО) – Ф.Р. 388. – Оп. 2. – Спр. 93.
6. Иваненко С.И. О людях, никогда не расстающихся с Библией. – М., 1999.
7. Андрусів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 роки. Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ, 2004.
8. ДАЛО. – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 6.
9. АПРФ. – Ф. 3. – Оп. 58. – Д. 180.
10. ГАРФ. – Ф. Р-9479с/ч. – Оп. 1. – Д. 436.
11. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 4. – Спр. 170.
12. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль, 2003.
13. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 2127.
14. ДАЛО. – Ф. Р-1332. – Оп. 4. – Спр. 24.
15. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 3325.
16. ДАЛО. – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 33.
17. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 9. – Спр. 85.
18. ДАІФО. – Ф. Р-388. – Оп.2. – Спр. 93.
19. ДАТО. – Ф. Р-3239. – Оп. 2. – Спр. 62.
20. ДАТО. – Ф. Р-3239. – Оп. 2. – Спр. 72.

Стоцький Я. В. Репрессивные мероприятия органов советской государственной власти против верующих общин Свидетелей Иеговы в Галицком регионе Украины в 1940–1960-х годах

В статье исследуется нагнетание партийно-советскими органами, спецслужбами и уполномоченными Совета по делам религиозных культов в западных областях Украины системных репрессий против верующих общин Свидетелей Иеговы.

Ключевые слова: верующие, религиозные организации, МГБ, КГБ, репрессии, антисоветская деятельность.

Stoc'kyi Ya. V. Repressive measures ob Soviet state authorities against Jehovah's witnesses' religious societies in Galicia region of Ukraine in 1940-1960s.

The paper deals with system repressions Forced upon Jehovah's Witnesses' religions societies by soviet – party authorities, special services and authorized agents of Religions Cults Department in districts of Ukraine.

Keywords: believers, religious organizations, MDB, KGB, repressions, antiradyanska activity.

УДК 94(477.7-21)“1926”:314.93-054

О. Ф. Штейнле

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕНТИЧНОСТІ НОМЕНКЛАТУРНОЇ ЕЛІТИ УРСР (1945–1953 РР.)

Об'єктом дослідження став етнічний склад номенклатурної еліти післявоєнної України. Показано, що, незважаючи на переважання українців серед верхівки, їхня національна ідентичність була досить деформованою. Головними ж носіями української ідеї серед керівників УРСР виступали представники творчої інтелігенції.

Ключові слова: номенклатурна еліта, етнос, національна ідентичність.

Національний склад є однією з найважливіших характеристик будь-якої соціальної групи. Відносно ж владної верхівки Радянської України це питання має особливе значення, адже саме вона визначала національний зміст української радянської державності. В українській історичній науці значного поширення набула думка про “неукраїнський” характер керівництва УРСР, в якому головну роль відігравала “російсько-єврейська” (1920-1930-і рр.) чи російська (подальші роки) меншість.